

OT SO'Z TURKUMI VA UNING GRAMMATIK KATEGORIYALARI

Normuradova Nasiba

Zarmed universiteti Tillar kafedrası o'qituvchisi

+998933570357

normuradova74@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17863542>

Annotatsiya: ot predmetning nomini bildiradigan, grammatik son, egalik, rod va kelishik kategoriyalariga ega bo'lgan mustaqil so'z turkumidir. Otlar son kategoriyasiga ko'ra ikki shaklga ega: singularis – birlik son va pluralis – ko'plik son. Lotin tilidagi otlar turlanishiga ko'ra besh guruhga ajratiladi. Har bir guruhni aniqlashda eng muhim belgi bu – otning Genetivus singularis, ya'ni qaratqich kelishigi birlik shaklidagi qo'shimchadir.

Kalit so'zlar: singularis, pluralis, turlanish, son, egalik, rod va kelishik.

Abstract: a noun is an independent word class that denotes the name of an object and has the grammatical categories of number, possession, gender and case. Nouns have two forms according to the number category: singularis - singular and pluralis - plural. Nouns in Latin are divided into five groups according to their variety. The most important feature in identifying each group is the suffix of the noun Genetivus singularis, that is, the accusative case of the singular form.

Keywords: singular, plural, case, number, possession, gender and agreement.

Абстрактный: имя существительное – это самостоятельный класс слов, обозначающий наименование предмета и обладающий грамматическими категориями числа, принадлежности, рода и падежа. В зависимости от категории числа существительные имеют две формы: singularis – единственное число и pluralis – множественное число. В латинском языке существительные делятся на пять групп по их разновидностям. Важнейшим признаком для идентификации каждой группы является суффикс существительного Genetivus singularis, то есть винительный падеж единственного числа.

Ключевые слова: единственное число, множественное число, падеж, число, притяжательность, род и согласование.

Ot predmetning nomini bildiradigan, grammatik son, egalik, rod va kelishik kategoriyalariga ega bo'lgan mustaqil so'z turkumidir. Otlar kim? yoki nima? so'roqlariga javob beradi. Lotin tilidagi tibbiy atamalar asosan otlar orqali ifodalanadi, shu sabab ularning grammatik xususiyatlarini bilish juda muhimdir. Lotin tilida otlar uch xil rodga bo'linadi: erkak jins – Genus masculinum, ayol jins – Genus femininum va o'rta jins – Genus neutrum. Masalan, nervus – asab (erkak jins), vena – vena (ayol jins), cranium – bosh suyak qutisi (o'rta jins) kabi.

Otlar son kategoriyasiga ko'ra ikki shaklga ega: singularis – birlik son va pluralis – ko'plik son. Masalan, vertebra – umurtqa (birlik), vertebrae – umurtqalar (ko'plik), ligamentum – bog'lam, ligamenta – bog'lamlar kabi.

Lotin tilida, umuman, oltita kelishik mavjud bo'lsada, tibbiyotda besh kelishik faol qo'llanadi. Bular: bosh kelishik – Nominativus, kim? nima? so'roqlariga javob bo'ladi; qaratqich kelishigi – Genetivus, kimning? nimaning? so'roqlariga javob beradi; jo'nalish kelishigi – Dativus, kimga? nimaga?; tushum kelishigi – Accusativus, kimni? nimani?; chiqish kelishigi – Ablativus, kimdan? nimadan? so'roqlariga javob bo'ladi. Vocativus – chaqirish kelishigi Nominativus bilan bir xil shaklda bo'lgani sababli tibbiy terminologiyada deyarli qo'llanilmaydi.

Lotin tilidagi otlar turlanishiga ko'ra besh guruhga ajratiladi. Har bir guruhni aniqlashda eng muhim belgi bu – otning Genetivus singularis, ya'ni qaratqich kelishigi birlik shaklidagi qo'shimchadir. Birinchi guruh otlar Genetivusda –ae qo'shimchasini oladi. Masalan, costa – qovurg'a, costae – qovurg'aning. Ikkinchi guruh otlar Genetivusda –i qo'shimchasiga ega bo'ladi. Masalan, digitus – barmoq, digiti – barmoqning; yoki neutrum ot bo'lsa, septum – to'siq, septi – to'siqning. Uchinchi guruh otlar Genetivusda –is qo'shimchasiga ega bo'ladi. Masalan, corpus – tana, corporis – tananing; articulatio – bo'g'im, articulationis – bo'g'imning. To'rtinchi guruh otlar Genetivusda –us qo'shimchasiga ega: masalan, ductus – yo'l, kanal, ductus – kanalning. Beshinchi guruh esa Genetivusda –ei qo'shimchasini oladi: masalan, caries – chirish, cariei – chirishning.

Lotin otlarini to'g'ri turlay olish tibbiy atamalarni to'g'ri qo'llashda juda katta ahamiyatga ega. Shuning uchun har bir guruhning Genetivus birlik sonidagi shaklini yodlab qolish muhimdir. Shu tarzda, lotin tilidagi otlarning rod, son, kelishik va turlanish xususiyatlari tibbiy matnlarni to'g'ri o'qish va tushunishda asosiy grammatik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Otlarning birinchi guruhda turlanishi bosh kelishikning birlik soni, ya'ni Nominativus Singularis shaklida «a» qo'shimchasi bilan tugaydigan ayol jins (jenskiy rod) otlariga xosdir. Bu guruhdagi otlar qaratqich kelishigida, ya'ni Genetivus Singularis shaklida «ae» qo'shimchasini qabul qiladi. Shuning uchun lug'atlarda bu otlar odatda "otning Nominativus shakli, uning Genetivus shakli va jinsini bildiruvchi belgi" tarzida beriladi. Masalan: tinctura, ae, f — spirtli eritma; tabuletta, ae, f — tabletka; pilula, ae, f — hab dori. Bu otlarning barchasi ayol jinsga mansub bo'lib, birinchi guruh turlanishiga kiradi.

Jenskiy rodga mansub bo'lgan ushbu otlar lotin tilida barcha kelishiklar bo'yicha quyidagi shakllarda turlanadi: Nominativus — bosh kelishik; Genetivus — qaratqich kelishigi; Dativus — jo'nalish kelishigi; Accusativus — tushum kelishigi; Ablativus — chiqish kelishigi; shuningdek, ko'plik shakllari ham xuddi shu tartibda o'z qo'shimchalarini qabul qiladi. Shu tariqa, birinchi guruh otlarning asosiy belgisi Nominativusda «a» va Genetivusda «ae» bilan tugashi hamda ayol jinsga mansub bo'lishidir.

Lotin tilida atamalarni tuzishda aniqlovchilarning o'rni juda muhim bo'lib, ular ikki xil shaklda qo'llanadi. Birinchi tur — moslashgan aniqlovchi bo'lib, u sifat orqali ifodalanadi va aniqlanuvchi ot bilan jins (rod), son (numerus) va kelishik (casus) bo'yicha moslashadi. Ya'ni sifat qaysi otni aniqlasa, shu ot bilan grammatik jihatdan bir xil shaklda keladi. Masalan, vena hepatica — jigar venasi, bu yerda hepatica sifat bo'lib, vena otiga mos ravishda ayol jins, birlik son va bosh kelishik shaklida turibdi.

Ikkinchi tur — moslashmagan aniqlovchi, bu esa otning qaratqich kelishigidagi shakli orqali ifodalanadi. Bunda aniqlovchi sifat emas, balki boshqa ot bo'ladi va u aniqlanuvchi ot bilan moslashmaydi. Moslashmagan aniqlovchi har doim Genetivus singularis yoki kam hollarda Genetivus pluralis shaklida keladi. Masalan: aqua Menthae — yalpizning suvi; tinctura Valerianae — valeriananing spirtli eritmasi; tabuletta Bromcaphorae — bromkamforaning tabletkasi; gemma Betulae — qayinning kurtagi; oleum Ricini — kastorka yog'i; pulvis Glycyrrhizae — qandolotsimon ildizning kukuni; extractum Belladonnae — belladonna o'simligining ekstrakti; succus Urticae — qichqichning sharbati.

Shu bilan birga, tibbiyotda juda ko'p uchraydigan vena portae — eshik venasi (jigar darvozasi venasi) kabi birikmalarda ham aniqlovchi qaratqich kelishigida emas, balki tarixan

shakllangan maxsus lug'aviy birlik hisoblanadi. Ammo ma'nosi shunday bo'lgani uchun, ko'pincha bu ham moslashmagan aniqlovchiga yaqin qurilma sifatida tushuntiriladi. Moslashmagan aniqlovchi qatnashgan birikmalarning grammatik xususiyatlaridan biri shundaki, bunday terminlarni kelishiklar bo'yicha turlaganda faqat aniqlanuvchi ot o'zgaradi, aniqlovchi esa o'z holicha qoladi. Masalan, tinctura Valerianae birikmasini turlaylik:

Nominativus: tinctura Valerianae — valeriana tinkturasini

Genetivus: tincturae Valerianae — valeriana tinkturasining

Dativus: tincturae Valerianae — valeriana tinkturasiga

Accusativus: tincturam Valerianae — valeriana tinkturasini

Ablativus: tincturā Valerianae — valeriana tinkturasidan

Bu misollardan ko'rinadiki, Valerianae so'zi barcha kelishiklarda bir xil shaklda qolmoqda, chunki u moslashmagan aniqlovchi sifatida faqat aniqlanuvchini aniqlash uchun xizmat qiladi. Moslashgan aniqlovchi bilan birikmalar esa aksincha, turlanganda sifat ham ot bilan birga o'zgaradi. Masalan: tabuletta nigra — qora tabletka; tabulettae nigrae — qora tabletkalarning (Genetivus); tabulettam nigrām — qora tabletkani (Accusativus) va hokazo. Shu sababli tibbiy terminologiyada moslashgan va moslashmagan aniqlovchilarni yaxshi farqlay olish, retsept yozish, o'qish va tahlil qilishda juda katta amaliy ahamiyatga ega. Ayniqsa qaratqich kelishigida kelgan moslashmagan aniqlovchi o'simlik nomlari, dorivor modda nomlari, tana a'zolari va farmakologik shakllarni bog'lashda keng qo'llanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Normuradova Nasiba "The place of latin in medical education and the difficulties students faced in mastering the science". DATE: 01 JUNE 2025 GERMAN INTERNATIONAL JOURNALS COMPANY.
2. Allen, Joseph Henry. Allen and Greenough's New Latin Grammar. — Focus Publishing, Newburyport, 2001.
3. Allen J. H. New Latin Grammar. — Focus Publishing, 2001.
4. Mattiyeva Feruza "Zamonaviy lingvodidaktik yondashuvlar asosida tarjima darslarining samaradorligini oshirish" Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari ISSN 2181-1342 3-son № 10 (5) – 2025 SCIENCE PROBLEMS.UZ.
5. Mattiyeva Feruza "Zamonaviy lingvodidaktik metodlar asosida tarjima qilish
6. ko'nikmalarini takomillashtirish" Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 9-son.